

ЛЮДИНА І СВІТ У ТВОРЧОСТІ Ф. КАФКИ

ЗА НОВЕЛОЮ «ПЕРЕВТІЛЕННЯ»

УРОК ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, 11 КЛАС

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО, викладач-методист Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка

Мета:

- охарактеризувати атмосферу, в якій жив і писав митець, особливості індивідуального стилю Ф. Кафки, своєрідність світобачення, трагічність світосприймання та його художнє втілення в новелі «Перевтілення»; розкрити сенс центральної метафори, своєрідність відносин Грегора Замзи зі світом, трагедію «маленької людини» ХХ століття; здійснити дослідження внутрішнього світу людини і її оточення, особливості підходу митця до зображення трагедії відчуження особистості; поглибити знання учнів про такі поняття, як модернізм, новела, підтекст, метафора, гротеск, гіперболізація, абсурд;
- розвивати аналітичне мислення, навички аналізу художнього тексту та усного монологічного зв'язного мовлення; формувати вміння здійснювати літературні дослідження, працювати з додатковою літературою, висловлювати свої думки, аргументувати власну оцінку та судження за опорою на текст твору; зацікавити учнів творчістю митця, а також сприяти усвідомленню, що художня спадщина Ф. Кафки – це творче втілення «Я»-особистості письменника;
- виховувати повагу до людської гідності, прагнення боротися за визнання власної особистості; сприяти формуванню бажання відгукнутися на чуже горе і найкращих моральних якостей – співчуття, милосердя, толерантного ставлення до людей з особливими потребами.

Тип уроку: літературознавче дослідження.

Методи і форми роботи: літературні ігри (впізнай автора, незакінчені речення), бесіда з елементами диспуту, випереджувальні завдання (літературознавче дослідження, мультимедійна презентація, художнє читання та інсценізація уривків новели), оцінка фактів і явищ, визначення причинно-наслідкових зв'язків, дистанціювання від тексту, експрес-тест.

Обладнання: портрет Ф. Кафки, виставка книжок, бібліографічний огляд праць про поета і його творчість, мультимедійна презентація, логічні схеми, ілюстрації до твору, фотокопія картини Е. Мунка «Крик».

Випереджувальне домашнє завдання:

- з'ясувати значення понять: абсурд, альтруїзм, суб'єктивістське світосприйняття;

- ознайомитися з життєвим та творчим шляхом Ф. Кафки;
- прочитати оповідання Ф. Кафки «Перевтілення»;
- підготуватися до захисту дослідницького проекту.

*Щасливий я був би тільки тоді,
коли зміг би привести світ
до чистоти, правди, сталості.
Франц Кафка*

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Оголошення теми, мети та завдань уроку. Створення психологічної атмосфери.

Вступне слово вчителя. Кожна людина у цьому світі має реалізувати свій творчий потенціал. Проте не всі здатні усвідомити власне призначення, сутність буття, зазирнути у внутрішній світ, щоб створити силою духу новий світ творчості, краси, гармонії. У кожного свій талант, який залежить від природних здібностей і реальних можливостей (матеріальних, суспільних, економічних тощо).

1. Вільний мікрофон.

- Чи можна, перебуваючи в соціумі, бути позбавленим соціального тиску?
- Наскільки суспільно-політична епоха впливає на долю митця?

2. Коментар учителя. На жаль, за тоталітарного режиму найвизначніші твори сучасності, які спонукали до роздумів, до прозоріння від більшовицької ідеології, були заборонені. Як наслідок – духовна порожнеча, втрата загальнолюдських цінностей.

3. Літературна гра: «Хто це?».

Учитель. Хто ж вони, митці, чий талант протягом тривалого часу завзято приховували ідеологи тоталітарної радянської держави?

Методичний супровід. Учням представлено фото митців, вони повинні назвати прізвища кожного та розказати про їх літературні надбання. Доречно продемонструвати портрети Марселя Пруста, Франца Кафки, Бертольда Брехта, Альбера Камю, Пауля Целана, Федеріко Гарсія Лорки, Михайла Булгакова, Бориса Пастернака, Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Євгена Маланюка тощо.

Орієнтовні тексти:

- Цей митець був переконаний, що «пам'ять стає інструментом, що дає змогу досягнути природу часу, а мистецтво – єдиний засіб здобуття втраченого часу». (М. Пруст)
- Жінка, що добре розуміла цього письменника, говорила, що «він ніколи не шукав рятівного захисту ні в чому. Він абсолютно не здатний збрехати, як не здатний напиться. У нього ніде немає притулку і захисту. Він як голый з-поміж одягнених...». (Ф. Кафка)
- Цей митець зазначав: «Авторові потрібно, щоб глядач прозрів». У нацистській Німеччині ім'я цього письменника потрапило до «чорного списку», його книжки публічно спалювали на центральних майданах міст. (Б. Брехт)
- Його називали «класиком модернізму», «поетом абсолютних метафор», «поетичним магом», «найбільшим німецькомовним поетом сучасності». Він страждав від того, що його мова стала мовою убивць. У Чернівцях 1992 року цьому письменнику споруджено пам'ятник. (П. Целан)
- Визначаючи завдання митця, цей письменник зазначав: «Поет повинен дотримуватися того поклонання, яке народжує в його серці три могутні голоси: голос смерті з усіма його відтінками, голос кохання і голос мистецтва». (Ф. Гарсія Лорка)
- Його творчість була дотичною до ідей екзистенціалізму і розвивалася за планом: «абсурдність» – «бунт» – «любов». (А. Камю)
- На думку критика С. Абрамовича, автор філософського, фантастичного, сатиричного роману «Кличе до Світла через пітьму, утверджує силу Добра і Мистецтва». (М. Булгаков)
- Цей поет – автор багатьох перекладів творів Шекспіра, Гете, Верлена, Рільке російською мовою. Кандидатуру письменника було висунуто на здобуття Нобелівської премії в галузі літератури, і це стало трагедією його життя. (Б. Пастернак)
- І. Дніпровський у своєму щоденнику про трагічну долю друга писав так: «Він умирав як художник. Від нього вимагали зміни тематики, нового змісту, а по суті – халтури й омани. Художник дозрілий хотів говорити на повний діапазон. Розгорнутися на всю широчінь. І – бився у безвиході. Художник балансував над прірвою. Літературний талант в'яв, осипався. Сонячна душа розривалася. Вона кричала з третього поверху будинка «Слово», вона блукала нічними вулицями...». (М. Хвильовий)
- Талановитий драматург епохи Розстріляного Відродження був наче оголений нерв своєї епохи, його життєвий і творчий шлях – зразок самовідданої боротьби за долю Украї-

ни. Він узагалі жив і творив «без брехні і фальші», щиро прагнув бачити свою націю дужою, висококультурною і гордою. «Міщанство і українізація» – ось вістря, навколо якого відбуваються усі події однієї із його п'єс. Засобом гротескного сміху драматург прагнув розбудити приспану совість, почуття національної свідомості у сучасного йому покоління. (М. Куліш)

- «У мистецтві, як правило, існує трагічна рівновага поміж життям і творчістю: за справжній твір мистецтва митець мусить заплатити еквівалентом свого життя», – зазначав один із відомих українських поетів-емігрантів, який далеко за межами України дбав про її державотворчі ідеї, будив і форммував націю. Сам себе письменник називав імператором залізних строф. (Є. Маланюк)

4. Рефлексія думок. Прочитайте та прокоментуйте вислів Ф. Кафки, який є епіграфом до нашого уроку: «Щасливий я був би тільки тоді, коли зміг би привести світ до чистоти, правди, сталості».

5. Слово вчителя. Австрійський митець Ф. Кафка прожив лише 41 рік, проте залишив по собі незабутній відбиток, адже в літературному пантеоні XX століття вочевидь важко знайти особистість, парадоксальнішу за нього. Його вважають одним із найвиразніших представників чеської, єврейської та німецької культури початку XX століття, засновником експресіонізму, сюрреалізму, екзистенціалізму. Нині твори митця перекладені 70 мовами.

Основна мета нашого уроку – спробувати зрозуміти: хто він, Франц Кафка? Що хвилювало його душу? У чому полягає сутність концепції митця? Що може допомогти людині знайти гармонію зі світом? Що ж такого сказав Франц Кафка, що й сьогодні, у XXI столітті, його творчість змушує замислюватись читачів?

Ми доторкнемося до дивацтв, які починаються уже з назви твору Ф. Кафки «Перевтілення», на прикладі новели здійснимо дослідження внутрішнього світу людини і її оточення, охарактеризуємо особливості метафоричного світобачення митця.

(Упродовж уроку учні записують основні позиції для створення психологічного портрета митця.)

III. Актуалізація опорних знань. Повторення вивченого матеріалу.

1. Евристична бесіда.

- Які події з життєвого і творчого шляху Ф. Кафки вас здивували?

Цитати-підказки

«...у місті, у родині, у професії, у суспільстві, у любовних взаєминах ...у взаєминах з народом, реальних або бажаних, – у всьому цьому я відчуваю себе незахищеним, причому в такій мірі, як це не буває ні в кого.»
«Ти дуже рано заборонив мені слово. Твоя погроза: «Не суперечити!» – і піднята при цьому рука супроводжують мене завжди і скрізь.»

(Ф. Кафка)

- Що спонукало Ф. Кафку до літературної діяльності?

Цитати-підказки

«Який дивовижний світ тиснеться в моїй голові!»
«У мене немає інтересу до літератури, література – це я сам, це моя плоть і кров, і бути іншим я не можу...»
«Творчість художника – страждання, за допомогою якого він звільняє себе для нового страждання. Він не велить, а тільки строкатий птах, замкнений в клітці власного існування... Мої крила відмерли. Сум'ятно я стрибаю серед людей.»

(Ф. Кафка)

- Ф. Кафка у своїх духовних і творчих шуканнях орієнтувався на Ф. Достоевського. Що спільного в обох письменників?

Цитати-підказки

«Творець «Процесу» і «Замку» вважав себе художником повсякденності, подібно до того, як Достоевський стверджував, що він є письменником факту.» (А. Андронік)

2. Слово вчителя. Австрійський письменник Ф. Кафка – це визначний представник сюрреалізму, внутрішнє життя якого було сповнене «пригод душі» й постійно вибухало трагедіями. Митець страждав від невлаштованої дійсності, матеріальної залежності, нищого оточення, а головне – від того, що не було відповіді на злободенні питання: у чому сенс людського існування, що таке людина, який відбиток вона залишає по собі?

«Франц Кафка описав властиве йому сприйняття світу, актуальне для початку ХХ століт-

тя, для періоду тоталітаризму, і для сучасності» (Курт Кролон). Тож конфлікти, відображені у творах Кафки, мають соціальний і водночас глибоко особистісний характер.

Доречно зазначити, що світовідчуття письменника визначалося трьома чільними конфліктами. Це, по-перше, протистояння батькові, який був для Кафки уособленням авторитарної влади з її байдужістю до особистості, тотальною присутністю та абсурдністю дій. Складнощі й психологічні тонкощі синівських почуттів зафіксовано в «Листі батькові», що увійшов в історію літератури як художньо-сповідальний документ одвічних драматичних взаємин між старшим і молодшим поколінням у родині.

По-друге, шлюб, котрий сприймався Кафкою як нерозв'язана суперечність між прагненням через одруження здобути незалежність від батька і страхом зашкодити літературній творчості. Наслідком цих вагань між «за» та «проти» одруження була низка заручин, жодні з яких так і не завершилися шлюбом.

По-третє, проблема власної творчості. Заняття літературою Кафка вважав єдиним сенсом і змістом свого буття, проте здебільшого відчував гостру незадоволеність тим, що виходило з-під його пера. Тому багато його творів залишилися незавершеними (зокрема, всі три романи).

Як і всі представники психологічної літератури, митець надавав особливої уваги змалюванню духовного світу людини, прагненню зрозуміти її внутрішні відчуття. Як письменник-модерніст, Франц Кафка в своїй творчості створив особливий художній світ – абсурдний, жахливий, незрозумілий. Все, що відбувається в ньому, не має логічного пояснення, але дає можливість відчути порушення духовних зв'язків: руйнацію старої моралі, поширення суспільного хаосу в світі. Тож суворе і драматичне відчуття розпаду світу ХХ століття виражене митцем у формах жаху і відчаю.

За життя письменника вийшло лише три збірки: «Спостереження» (1913), «Сільський лікар» (1918), «Художник голоду» (1924), у яких вміщено найкращі новели – «Вирок» і «Перевтілення» (знаковий твір модерністської літератури,

тема якого – самотність особистості та трагічне знецінення людського життя). Після смерті митця надруковано понад 30 новел, романи «Замок» (1926), «Америка» (1927), «Процес» (1935).

Його твори, сповнені філософських роздумів, були своєрідною пересторогою напередодні світових воєн. Та мало хто міг вчасно почути крик душі митця. Доречно зазначити, що Кафка не збирався публікувати свої твори за життя. Більше того, він заповів своєму другові Макс Броду після смерті спалити рукописи, чого той, на щастя, не зробив, а навпаки, опублікував їх, часом змінюючи порядок розташування частин на власний розсуд. Макс Брод був також першим біографом письменника.

Слава прийшла до Кафки через кілька років після його смерті, і пік її припадає на період після Другої світової війни: спадщина митця стала справжнім відкриттям для європейської культури аж у 50–70 роках XX століття. Письменник був одним із найпопулярніших у світі за кількістю видань і праць про нього.

У Чехії через накладену тоталітарною владою заборону на твори письменника роботу над виданням повного зібрання його літературних шедеврів почали лише після Оксамитової революції 1989 року.

На жаль, до пересічного українського читача твори митця дійшли лише в останні десятиліття.

III. Змістовно-пошуковий етап. Аналіз художнього твору.

Словникова робота: модернізм, абсурд, новела, підтекст, метаморфоза, гіперболізація, гротеск, альтруїзм, комівояжер.

Термінологічний словник

Абсурд (від лат. *absurdus* – немілозвучний) – безглуздість, нісенітниця, те, що протирічить здоровому глузду. Також незвичайний, нелогічний, дивний випадок або феномен, котрий не має сенсу, значення у розумінні людини та вважається протиріччям. Поняття абсурду відіграє важливу роль у філософії екзистенціалізму.

Альтруїзм (франц. *altruisme*, лат. *alter* – інший) – безкорисне прагнення діяти на благо іншим; протилежність егоїзму. Це різновид самозречення, бо в умовах соціальної та психологічної відокремленості між людьми в феодальному чи буржуазному суспільстві клопіт про добробут ближнього можливий лише у випадку свідомого обмеження власного добробуту. Це свідоме, нехай і короточасне, обмеження власного егоїзму.

Гіпербола (грец. *hyperbole* – перебільшення) – вид тропа, в котрому виражене навмисне перебільшення для посилення виразності і підкреслення висловленої думки.

Гротеск (з франц. – вигадливий, незвичайний; з італ. – грот, печера) – це принцип художньої типізації, для якого характерне вигадливе об'єднання в єдине ціле несумісних речей – фантастичного та

реального, прекрасного і потворного, трагічного та комічного, раціонального та ірраціонального, високого й низького, що сприяє виявленню глибинної сутності явища. За допомогою гротеску митець створює специфічний гротескний світ – аномальний і дивний світ, у якому реальне та фантастичне несподівано постають в органічній єдності.

У Кафки гротеск пронизує всі рівні, організовує всю структуру твору. Гротескний світ – це світ навиворіт. Гротескний і образ головного героя. Це образ-метафора, це пророцтво, передбачення того, що зробить з людиною антигуманне суспільство. Це алегорія: стан душі людини створює форму тіла, і, відповідно, форма тіла відображає стан душі людини.

Комівояжер – представник торгової фірми, який пропонує товари за зразками.

Метаморфоза (від грец. перетворення) – перетворення будь-чого.

Модернізм – це сукупність літературних напрямів і стилів. Модернізм утвердився в мистецтві наприкінці XIX – на початку XX століття разом із новим розумінням людини, коли істотним стає все нетипове, особистісне.

Для модернізму характерне зображення дійсності як абсурду й хаосу; особистість подається в контексті відчуження її від соціуму, закони якого сприймаються нею як ірраціональні та алогічні.

Новела (італ. *novella*, від лат. *novellus* – новітній) – невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією.

Підтекст – прихований, внутрішній зміст висловлювання. Підтекстова інформація виникає завдяки здатності мовних одиниць виражати, крім основного значення, ще й додаткові – семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні, зумовлювати утворення асоціацій, набувати додаткових значень внаслідок взаємодії з іншими мовними одиницями в структурі тексту. Підтекст характерний для психологічної новели, психологічної драми і ліричних творів.

IV. Перевірка змісту прочитаного. Літературна гра.

I. Робота з інтерактивною дошкою. Незакінчені речення.

Продовжіть цитати та розташуйте події новели Ф. Кафки «Перевтілення» у хронологічному порядку.

1. «Він завис у дверях, піднявши один бік і геть обдерши його; на одвірках залишилися бридкі плями. Врешті він зовсім застряв і сам не міг далі ані зрушитись; один ряд лапок безпомічно метлявся в повітрі, а другий був болоче притиснутий до підлоги. Батько порятував його тим, що ...». («...добре турнув його ззаду, і Грегор, стікаючи кров'ю, упав аж серед кімнати».)

2. «Сестра відразу зауважила, яку розвагу знайшов для себе Грегор і тоді їй спало на думку ...». («...забрати з кімнати меблі».)

3. «По кількох квадратних метрах підлоги багато не налазипся, лежати нерухомо набридло, їжа теж скоро перестала давати йому хоч якесь задоволення, тож врешті він знайшов собі іншу розвагу...». («...лазив уздовж і впоперек по стінах та по стелі».)

4. «На жаль, його втеча, здавалось, зовсім роздратувала батька, який досі був відносно спокійний; замість доганяти повіреного або хоч принаймні не заважати Грегорові, він схопив у праву руку ціпок повіреного, залишений разом із капелюхом та пальтом на кріслі, а в ліву газету зі столу і, тупаючи ногами, почав ...». («...заганяти Грегора ціпком та газетою назад до кімнати».)

5. «Гниле яблуко на спині і запалена рана навколо нього, геть заліплена пилюкою, вже майже не дошкуляли йому. Скоро він виявив, що вже взагалі не може й поворухнутися. [...] Про свою сім'ю він згадував ...». («...зворушливо й любовно».)

6. «А сестра грала чудово. Вона схилила набік голову і уважно й сумно перебігала по рядках нот. Грегор підліз ще ближче, тримаючи голову при самій підлозі, щоб, може, якось перехопити сестрин погляд. Хіба він тварина, коли...». («...його так причаровує музика».)

7. «Потім усі троє вийшли з помешкання, чого вже не робили місяцями, і поїхали електричкою...». («...на природу, за місто».)

8. «В тім наше й лихо, що ми й досі віримо, ніби це Грегор. Але ж хіба це може бути він? Нехай забирається геть!.. Якби це був Грегор, то він давно б уже зрозумів, ...». («...що неможливо жити з такою потворою. І сам би пішов собі геть».)

9. «Любі тато й мамо, – почала сестра і стукнула кулаком по столу, – далі так діло не піде... Я не хочу називати цю потвору своїм братом, а кажу лиш одне: ...». («...треба якось здихатись її».)

10. «Прибирала вона кімнату тепер завжди ввечері і робила цю роботу ...». («...так швидко, що далі нікуди».)

11. «Одного ранку, прокинувшись від неспокійного сну, Грегор Замза побачив, що він ...». («...обернувся на страхітливую комаху».)

II. Евристична бесіда. Орієнтовні запитання.

- З якою метою автор використав прийом метаморфози? (Як художній прийом. Факт перевтілення свідчить про фізичні чи психічні зміни: раптове прозріння, осяяння, нове розуміння життя або втрату сенсу життя, впевненості в собі тощо. Із утратою людської подоби Грегор став «не таким, як усі», повернутися назад, у людську сутність, герой Кафки не може. Врятувати його ніхто не здатен, тому він приречений на самотність і забуття. Тож перевтілення – це метафора перетворення людини на вигнанця, це дорога болю, утрат і страждання.)

- Чому автор обрав для новели саме таку назву? (Головне в новелі – не процес перевтілення, а те, як до нього ставляться герої твору. Перевтілення Грегора на комаху – метафора будь-якої біди, яка настає в абсурдному світі абсолютно нелогічно. Сама новела має символічну назву, що чітко окреслює «хворобу» XX століття – духовне перетворення особистості, відчуття загибелі людяності в людині.)

- Чому в оповіданні Кафки три частини? (Письменник використав прийом триразового обрамлення, як у казці. Композиція новели складається із трьох частин: зав'язки, кульмінації, розв'язки.)

- Чи можна твір назвати романтичним? Реалістичним? Фантастичним? Модерністським? (Сутність головного героя аж ніяк не романтична. У романтиків герой – визначна особистість. А Грегор Замза – людина звичайна: непримітний комівояжер однієї з численних фірм. Центральний персонаж світу Кафки – образ «маленької людини» XX століття, яка перебуває під тиском влади. У письменника ця людина ще більш нікчемна та принижена, ніж у реалістів XIX століття. Реалісти намагалися з'ясувати певні закони суспільного розвитку, а в долі Грегора все випадкове. Письменник не змальовує дійсність, ми нічого не можемо сказати ні про країну, де відбуваються події, ні про її соціальний устрій. Кафку не цікавить ні «незвичайний характер в незвичайних обставинах», ні «типовий характер в типових обставинах». Т. Манн свого часу зазначав: «Творчість Ф. Кафки – поезія сновидін». З фантастичного у творі по суті хіба що перевтілення людини на комаху. Кафка – модерніст, його твори алогічні, ірраціональні, песимістичні. Світ, з погляду модернізму, – це хаос, катастрофа, а людина в ньому – це безпритульна, беззахисна комаха. Тому саме перевтілення можна назвати містикою. На початку XX століття таке мислення називали сюрреалізмом. Доречно зазначити, що сюрреалізм – це своєрідна художня ілюстрація до відкриття підсвідомого в психоаналізі. Сюрреалізм – це засіб певного вивільнення уяви від розуму, прагнення до підсвідомого, що об'єднувало сюрреалістів і давало можливість виражати суб'єктивне, внутрішнє его людини. Такі були й погляди митця.)

- Що спільного між картиною Е. Мунка «Крик» і новелою Ф. Кафки «Перевтілення»? (Це – крик людини. Основний мотив новели «Перевтілення» Ф. Кафки такий самий, як і картини художника-експресіоніста Едварда Мунка «Крик» – втілення всесвітнього болю та глибокої тривоги за людину, яка живе у світі зла, жорстокості та свавілля.)

(Закінчення в наступному номері)